

Univerzitet u Beogradu
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

**SMETNJE I POREMEĆAJI:
FENOMENOLOGIJA,
PREVENCIJA I TRETMAN**
deo I

Priredile
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

BEOGRAD 2010

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

*Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i
tretman
deo I*

*Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment
Part I*

Priredile / Edited by
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

Beograd / Belgrade
2010

**EDICIJA:
RADOVI I MONOGRAFIJE**

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu,
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

***Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i tretman deo I***

Za izdavača:

Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Urednici:

Prof. dr Jasmina Kovačević, doc. dr Vesna Vučinić

Uređivački odbor:

- Prof. dr Mile Vuković,
- Prof. dr Snežana Nikolić,
- Prof. dr Sanja Ostojić,
- Prof. dr Nenad Glumbić,
- Prof. dr Aleksandar Jugović,
- Prof. dr Branka Eškirović,
- Doc. dr Nada Dragojević,

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju

Recenzenti:

- Prof. dr Pejo Đurašinović, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Banja Luci
- Doc. dr Mira Cvetkova-Arsova, Sofia University "St. Kliment
Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education,
Bulgaria
- Dr Zora Jačova, University "St. Cyril and Methodius",
Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and
Rehabilitation, Republic of Macedonia
- Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty,
Slovenia
- Dr Isabel Maria Martin Monzón, University of Sevilla, Spain
- Dr Isabel Trujillo Pozo, University of Huelva, Spain
- Dr Philip Garner, The University of Northampton
- Dr Maria Elisabetta Ricci, Univerzitet "La Sapienza", Rim,
Italija
- Dr Vlasta Zupanc Isoski, Univerziteti klinički centar, Ljubljana

Štampa:

„Akademija“, Beograd

Tiraž: 350

*Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu edukaciju i
rehabilitaciju donelo je Odluku 3/9 od 8.3.2008. godine o pokretanju
edicije: Radovi i monografije.*

*Nastavno-naučno veće Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Univerziteta u Beogradu, na redovnoj sednici održanoj 29.6.2010. godine,
Odlukom br. 3/59 od 2.7.2010. godine, odobrilo je štampu Tematskog zbornika
"Smetnje i poremećaji: fenomenologija, prevencija i tretman", deo I.*

ISBN 978-86-80113-98-2

**EDITION:
PAPERS AND MONOGRAPHS**

Publisher:
University of Belgrade,
Faculty of Special Education and Rehabilitation
*Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment Part I*

- For the Publisher:** Prof. Jasmina Kovačević, PhD, Dean
- Editors:** Prof. Jasmina Kovačević, PhD
Asst Prof. Vesna Vučinić, PhD
- Editorial Board:**
- Prof. Mile Vuković, PhD
  - Prof. Snežana Nikolić, PhD
  - Prof. Sanja Ostojić, PhD
  - Prof. Nenad Glumbić, PhD
  - Prof. Aleksandar Jugović, PhD
  - Prof. Branka Eškirović, PhD
  - Asst Prof. Nada Dragojević, PhD
- University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation
- Prof. Pejo Đurašinović, PhD, Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka
  - Asst Prof. Mira Cvetkova-Arsova, PhD, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education, Bulgaria
  - Zora Jačova, PhD, University "St. Cyril and Methodius", Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and Rehabilitation, Republic of Macedonia
  - Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
  - Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty, Slovenia
  - Isabel Maria Martin Monzon, PhD, University of Sevilla, Spain
  - Isabel Trujillo Pozo, PhD, University of Huelva, Spain
- Reviewers:**
- Philip Garner, PhD, The University of Northampton
  - Maria Elisabetta Ricci, PhD, University "La Sapienza", Rome, Italy
  - Vlasta Zupanc Isoski, PhD, University Medical Centre, Ljubljana

Printed by:
"Akademija", Belgrade
Number of copies: 350

Scientific Council of the University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, decided to release the edition Papers and Monographs (Decision no 3/9 from 8th March 2008).

Scientific Council of the Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, approved the printing of Thematic Collection of Papers: Disabilities and Disorders: Phenomenology, Prevention and Treatment Part I at its regular session on 29th June 2010 (Decision no 3/59 from 2nd July 2010).

ISBN 978-86-80113-98-2

STAVOVI PREMA SOCIJALNOJ PARTICIPACIJI OSOBA SA INTELKTUALNOM OMETENOŠĆU

Svetlana Kaljača, Nenad Glumbić, Ivona Milačić-Vidojević
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Stavovi predstavljaju sistem procene, osećanja ili tendencije prema određenoj osobi ili pojavi. Oni mogu biti pozitivni ili negativni, što zavise od mnogo različitih faktora kao što su: nivo obrazovanja, socijalni i kulturni kontekst, životno iskustvo, profesija i sl.

Cilj ovog istraživanja je bila procena stavova studenata prema osobama sa intelektualnom ometenošću i to u četiri oblasti: integracija-segregacija, socijalna distanca, lična prava i suptilno neprijateljstvo.

Uzorak je obuhvatio 678 studenata, oba pola, koji studiraju na različitim fakultetima Univerziteta u Beogradu. U prikupljanju podataka primenjen je Inventar za procenu stavova prema osobama sa intelektualnom ometenošću.

Dobijeni rezultati pokazuju da postoji razlika u kvalitetu stavova prema ovim osobama između studenata različitih fakulteta u sve četiri procenjene oblasti socijalne participacije.

Cljučne reči: intelektualna ometenost, studenti, stavovi

UVOD

Pregledom aktuelnih istraživanja, može se uočiti porast interesovanja za analizu stavova koju većinska populacija zauzima prema osobama ometenim u intelektualnom razvoju. Razloge treba tražiti u činjenici da stavovi odlikavaju usvojene tendencije da određene pojave ili osobe vrednujemo na konzistentan način i da u skladu sa tim kreiramo i naše ponašanje (Kraus, 1995., prema Horner et al., 2002). Socijalni psiholozi ističu nekoliko karakteristika stavova: otpornost na zahteve za promene i uticaje drugih, kao i stabilnost tokom vremena. Smatra se da su oni uvek odraz opšteg sistema vrednosti i aktuelnog socijalnog ambijenta (Bassili, 1996; Tormala & Petty, 2002b; Marks & Miller, 1985. prema Smith, Fabrigar, Macdougall, Wiesenthal, 2008).

Odnos većinske populacije prema osobama sa intelektualnom ometenošću uglavnom je zasnovan na specifičnoj kategoriji stavova, koja se u socijalnoj psihologiji označava kao predrasude. Osoba ih zastupa ubedljivo, kao verodostojne tvrdnje, iako se ne temelje na relevantnim činjenicama i argumentima. Predrasude su uglavnom usmerene prema manjinskim, marginalizovanim i socijalno

depriviranim grupama ili onima koji iz različitih razloga ne mogu da preuzmu očekivane socijale uloge i da se na socijalno prihvatljiv način pozicioniraju u zajednici (Rot, 2004). Socijalni psiholozi smatraju da, iako pripadaju istoj kategoriji fenomena, postoji razlika između predrasuda i stavova. Ona se ogleda u tome što predrasude uglavnom podrazumevaju trajne dispozicije ponašanje i osnova su konzistentnosti u reagovanju na određene pojave; složene su po svojoj formi i sadrže različite dimenzije: ekstremnost, složenost, usklađenost, doslednost i snaga, otpornost na promene i sl. Međutim, predrasude uvek uključuju i odstupanja od socijalno prihvatljivih normi kao što su: norme racionalnosti, kršenje norme pravednosti i negiranje norme humanosti (Rot, 2004).

Strukturu predrasuda, kao i stavova, čine tri komponente:

- Kognitivna komponenta – predstavlja ocenu o kvalitetima i vrednostima procenjene pojave ili objekta. Vrednovanje može biti pozitivno ili negativno, pa se u tom smislu karakteristike pojave ili objekta ocenjuju se kao dobre ili loše, korisne ili štetne, poželjne ili nepoželjne.

- Emocionalna (afektivna) komponenta – predstavlja osećajni aspekt stava, tako da se vrednosni sud definiše kao ugodan (pozitivan odnos) ili neugodan (negativan odnos).

- Akciona komponenta – odražava tendenciju ka određenom tipu akcije koja će biti usmerena prema objektu procene. Ukoliko postoji pozitivan stav, implikacije u ponašanju će se izraziti kao podrška, zaštita, odobravanje. Nasuprot tome, negativan stav impliciraće izbegavanjem, odbijanjem, a u nekim situacijama i direktnim sprečavanjem i napadanjem..

Stavovi, kao i predrasude, mogu se podeliti prema različitim kriterijumima. Jedan od njih je i poreklo, odnosno ko određeni stav iskazuje. U tom smislu oni mogu biti personalni, karakteristični samo za pojedinca i socijalni, kada ih zastupa veći broj osoba ili neka socijalna grupa. Socijalni stavovi se najčešće odnose na društveno značajne probleme ili pojave, pa se može reći da odnos prema osobama sa intelektualnom ometenošću upravo pripada toj kategoriji.

Na osnovu dobijenih rezultata domaćih i stranih istraživanja koja su imala za cilj procenu kvaliteta stavova prema osobama sa intelektualnom ometenošću, može se izdvojiti nekoliko nezavisnih varijabli koje značajno utiču na strukturu iskazanog stava.

Jedna od najčešćih demografskih karakteristika za koju se smatra da značajno utiče na formiranje stavova prema osobama sa intelektualnom ometenošću jeste pol. Većina istraživača zastupala je tezu da bi ispitanici ženskog pola mogli imati pozitivniji odnos prema ovim osobama, imajući u vidu da je u strukturu ličnosti žena izraženija empatija prema nemoćnima i slabima, a shodno tome i intencija ka pružanju podrške. Neka istraživanja potvrđuju ove pretpostavke (Hanak, Dragojević, 2002.; Hastings et. all., 1998.; Hastings, Graham, 1995). Pored opšteg pozitivnijeg stava, zasnovanog na afektivnoj komponenti, ispitanice ženskog pola su spremnije za konkretne akcije (uspostavljanje kontakta i pružanje potrebne pomoći) (Hanak, Dragojević, 2002). Međutim, ima i onih istraživanja na osnovu kojih se ne može potvrditi da polne razlike koreliraju sa vrstom stavova prema populaciji sa ometenošću (Yazbeck et all., 2004.; Yaker & Block, 1986.; Hudson-Allez & Barrett, 1996. prema Yazbeck et all., 2004; Krajewski, Flaherty, 2000). Postoje i nalazi koji navode na zaključak da su ispitanici muškog pola iskazivali

pozitivnije tendencije od ženskog dela uzorka (Matejić-Đuričić, Đuričić, 2007), kao i to, da su bolje poznavali problem i tipove ometenosti u odnosu na ispitanice u uzorku (Najman-Hižman i dr., 2008). Nešto eksplicitnije podatke o dominantno pozitivnom odnosu devojčica prema vršnjacima sa različitim vidovima ometenosti, uočavamo u istraživanjima koja su imala za cilj ispitivanje ovog problema kod dece predškolskog i mlađeg školskog uzrasta (Laws, Kelly, 2005.; Brojčin, 2008). Identični rezultati dobijeni su i u onim studijama koje su imale za cilj da procene prisustvo socijalne distance, kao i odnos prema vršnjacima sa IO (intelektualnom ometenošću) u školskim sistemima koji si implementirali inkluzivno obrazovanje (Townsend, Wilton, Vakilirad, 1993). Autori su skloni da razloge ovih nalaza pre sagledaju kroz karakteristike odnosa prema suprotnom polu, nego prema samoj pojavi intelektualne ometenosti (Brojčin, 2008). Interesantno je napomenuti da se u proceni dečjih stavova tip ometenosti pokazao kao veoma bitan faktor. Deca su bila sklonija vršnjacima sa intelektualnom ometenošću, nego onima koji imaju poteškoće u motornom razvoju i takva tendencija je ispoljena i pre nego što su imali mogućnost da kontaktiraju sa obe grupe, kao i posle sticanja ovog iskustva. Pretpostavlja se da je presudnu ulogu u formiranju ovakvog stava imao tip ograničenja kod dece sa motornim poremećajima, koji se naročito ispoljava u igri, kao tipičnom obliku dečjih socijalnih odnosa (Laws, Kelly, 2005). Tip ometenosti se pokazao kao veoma značajna varijabla i u strukturi stavova studenata tri univerziteta u Hong Kongu. Ispitanici su najnegativnije stavove ispoljili generalno prema osobama sa IO, kao i onima koje su imale istoriju nekog od mentalnih oboljenja. Pored toga, najveća distinkcija na ajtemima procene među ispitanicima, zabeležena je upravo u odnosu na ove dve grupe, dok je stepen ujednačenosti stavova prema osobama sa drugim vidovima ometenosti, bio znatno veći (Nagata, 2007).

Ranija istraživanja, kao i ona koja su realizovana kasnije, pokazala su da nivo opšteg obrazovanja ispitanika u značajnoj meri korelira sa pozitivnim odnosom prema osobama sa različitim vidovima ometenosti (Antonak, 1982.; Yucker, 1994), a naročito ukoliko je reč o mladim ljudima koji stižu obrazovanje u oblasti specijalne edukacije i rehabilitacije, nezavisno od toga da li se radi o izbornim kursovima ili složenijim programima edukacije (Rice, 2009).

Ove nalaze podržavaju rezultati još jednog sveobuhvatnog istraživanja, realizovanog u Australiji. Uzorkom je bilo obuhvaćeno 492 ispitanika, podeljenih u tri poduzorka: osobe koje su kao volonteri radile sa populacijom sa ometenošću, studenti pet različitih univerziteta i slučajan uzorak populacije tipičnog razvoja. Kao kontrolne, nezavisne varijable, istraživači su uvrstili: pol, kalendarski uzrast, maternji jezik (Engleski i ostali), nivo obrazovanja (srednja škola, visoko obrazovanje i ostalo) stečeno znanje u vezi sa intelektualnom ometenošću, i već pomenutu, socio-statusna pripadnost. Statistička obrada dobijenih rezultata na sve četiri subskale MRAI, pokazala je signifikatne razlike u pozitivnost stavova u o odnosu na uzrast, nivo edukacije, iskustvo u kontaktima sa osobama sa ometenošću, prethodno znanje o intelektualnoj ometenosti i socio-statusna pripadnost. Pol i maternji jezik nisu bili u korelaciji sa pozitivnijim odnosom prema populaciji sa IO. Socijalnu inkluziju ovih osoba, kao i generalno pozitivniji stav prema njima, ispoljili su mlađi ispitanici, studenti i osobe koje su učestvovala u nekom od modela njihove rehabilitacije (Yazbeck et all., 2004). Značaj frekvencije kontakata na

razvoj pozitivnog odnosa prema vršnjacima sa IO, potvrđen je i procenom kod 144 učenika srednjih škola u USA, primenom MRAI (*Mental Retardation Attitude Inventory*, Antonak & Harth, 1994) (Krajewski, Flaherty, 2000).

Istraživanje sličnog dizajna i uz upotrebu iste skale sprovedeno je i u Japanu, na uzorku od 275 studenata koji se edukuju za različite profesije kao što su : pedagogija, psihologija, ekonomija, mašinstvo, socijalni rad, književnost, medicina, hemija, fizika i dr. Raspon godina ispitanika se kretao od 16 do 20 i svi su pohađali četvorogodišnje studije. Gotovo ni jedan ispitanik nije imao bilo koji tip ometenosti, nešto manje od trećine poznaje ili je bilo u bliskom prijateljskom odnosu sa osobom sa intelektualnom ometenošću, 19,6% je imalo iskustvo zajedničkog obavljanja profesionalnih aktivnosti (radno mesto), a 17,1% je izrazilo želju, pre ispitivanja, da aktivno učestvuje u programima tretmana namenjenim ovim osobama. I u ovom istraživanju je, kao i u prethodnom (Yazbeck et al., 2004), utvrđena korelacija između pozitivnih stavova i nezavisnih varijabli kao što su: tip profesije (budući socijalni radnici i psiholozi su pokazali veću naklonost prema socijalnoj integraciji ovih osoba u odnosu na studente drugih fakulteta), neki vid prijateljstva sa osobama sa IO (značajnost je posebno ispoljena na podskali Lična prava; ova grupa ispitanika se izdvojila i u odnosu na stepen zalaganja za poštovanje ljudskih prava osoba sa IO), istovetno radno okruženje i iskustvo proisteklo iz različitih vrsta socijalnih odnosa. Jedan od opštih zaključaka autora ovog istraživanja je i taj da dobijeni rezultati ne odslikavaju verno sliku socijalnih odnosa između većinske populacije i manjinskih grupa, poput one koju čine osobe sa intelektualnom ometenošću, u Japanu. Oni smatraju da su studenti znatno više pozitivno orijentisani i opredeljeni za aktivan razvoj savremenih trendova u socijalnim odnosima, nego što je slučaj sa starijim članovima zajednice, koji su često opterećeni tradicionalnim, kulturološkim i verskim barijerama (Horner-Johnson et al., 2002).

Inicirani činjenicom da je u Kini sredinom protekle decenije otpočeo proces inkluzivnog obrazovanja za decu sa intelektualnom ometenošću, Hampton i Xiao (Hampton i Xiao, 2008) su po uzoru na slična istraživanja obavljena u Americi i Japanu (Antonak & Harth 1994; Yazbeck et al. 2004., prema Hampton i Xiao, 2008), primenjujući istu metodologiju, izvršili procenu stavova prema osobama sa IO, polazeći od pretpostavke da bi uspešnost inkluzije mogla u velikoj meri zavisiti upravo od tih stavova. Uzorkom su obuhvatili 534 studenta, oba pola (ispitanice ženskog pola su bile znatno zastupljenije), uzrasta od 18 do 32 godine. Uzorak je bio podeljen prema kriterijumu akademske orijentacije na podgrupu koja je studirala Pedagoški fakultet i grupu koja se edukovala u oblasti specijalne edukacije. Kao kontrolne varijable korišćene su: učestalost kontakata između ispitanika i osoba sa IO, eventualna bliskost u međusobnim socijalnim kontaktima i nivo stečenog znanja i informacija o problemu intelektualne ometenosti. Na osnovu dobijenih globalnih rezultata, autori su zaključili da ne postoji pozitivna korelacija između karaktera stavova i hronološkog uzrasta ispitanika i pola. Nasuprot ovom nalazu, akademsko usmerenje, stečeno znanje, frekvencija kontakata i bliskost su bili u pozitivnoj korelaciji sa sve četiri subskale MRAI, mada statistička značajnost nije potvrđena u visokom stepenu. Studenti specijalne edukacije su imali pozitivnije stavove od svojih kolega koji su se spremali za rad u obrazovanju sa tipičnom populacijom. Identične tendencije su pokazali i ispitanici koji su ostvarili bliže kontakte i bolje upoznale osobe sa intelektualnom ometenošću.

Po mišljenju autora, dobijeni rezultati se u velikoj meri poklapaju sa rezultatima sličnih istraživanja u Australiji (Yazbeck et all., 2004) i Japanu (Horner-Johnson et all., 2002). Pored navedenog, njihov opšti zaključak odnosi se na nedovoljnu pouzdanost MRAI (sa izuzetkom subskele Socijalna distanca), jer smatraju da se ovim instrumentom mogu meriti samo opšti trendovi u stavovima prema osobama sa intelektualnom ometenošću, ali da se ne mogu izdvojiti neki specifični aspekti koji su veoma važni za sticanje jasnog uvida u ovaj problem. Prema njima, osnovni razlog ograničene pouzdanosti ovog mernog instrumenta jesu kulturološke razlike koje postoje između kineskog i drugih zapadnih društava. U Kini deca sa IO najčešće žive sa roditeljima ili rođacima, retko u državnim institucijama ili nekim savremenijim tipovima stanovanja, što je u Americi već postalo standardni oblik socijalne brige. Pored toga, socio-kulturni ambijent i tradicija nameću vaspitanje po kome pojedinac treba da doprinosi celokupnoj zajednici, zanemarujući pri tom individualne potrebe i želje, pa je moguće da upravo zbog toga ispitanici nisu bili u mogućnosti da daju objektivne odgovore na subskali Lična prava (Hampton i Xiao, 2008).

Tezu da u formiranju socijalnih stavova začajnu ulogu imaju parametri kao što su socio-kulturni, ekonomski i politički diskurs, potvrđuju i rezultati komparativnog procene stavova adolescenata u Švedskoj i Velikoj Britaniji. Viši nivo socijalne participacije osoba sa IO, mogućnosti češćih kontakata sa populacijom tipičnog razvoja, manje izražene predrasude i veći stepen tolerancije, smatraju se ključnim faktorima koji su doprineli pozitivnijem odnosu ispitanika u Švedskoj, u odnosu na njihove vršnjake u Britaniji (Hastings et all., 1998). Međutim, treba istaći činjenicu da i u tehnološki visoko razvijenim zemljama, kao što je Japan, kulturološki kontekst i krut tradicionalan okvir, mogu imati mnogo veći uticaj na socijalne odnose i stavove. Ispitivanjem 375 roditelja dece tipičnog razvoja, utvrđeno je presudan efekat nedovoljnog poznavanja fenomena i etiologije intelektualne ometenosti. Oni ispitanici, koji su poreklo ove pojave vezivali isključivo za hereditet, imajući u vidu činjenicu da u svojoj porodici nemaju osobe sa IO, ispoljili su značajno negativniji odnos prema ovoj populaciji u odnosu na druge ispitanike koji su bolje poznavali etiologiju ovog stanja (Tachibana, Watanabe, 2003).

Do sličnih zaključaka došlo se i jednim empirijskim istraživanjem u Kuvajtu koje je imalo za cilj da proceni uticaj većeg nivoa informisanosti o problemu intelektualne ometenosti, kao i frekventnijih kontakata sa osobama sa IO kroz primenu dodatne edukacije iz oblasti socijalnog rada. Istraživanjem je obuhvaćen 61 student Koledža za društvene nauke. Uzorak je podeljen na eksperimentalnu grupu (studenti koji su pohađali pomenuti kurs) i kontrolnu, koja je pohađala slične specijalizovane kurseve, ali za populaciju bez ometenosti. Kao merni instrument primenjen je MRAI. Dobijeni rezultati su pokazali tendenciju ka negativnom odnosu prema osobama sa IO, kao i to da nije bilo statistički značajnih razlika između prosečnih rezultata u inicijalnoj i finalnoj etapi istraživanja. Ni jedna od korišćenih kontrolnih varijabli (hronološki uzrast, pol, materijalni status, poznanstvo sa osobom sa IO, frekvencija kontakata, bliskost sa ovim osobama, prethodno poznavanje problema intelektualne ometenosti) nije bila u statistički značajnoj korelaciji sa nivoom pozitivnosti procenjenih stavova (Salih, Al Kandari, 2007). Ovaj nalaz, autori su doveli u vezu sa krutim tradicionalnim uverenjima koja egzistiraju u zatvorenim društvima kao što je Kuvajt, kao i uko-

renjenim religijskim shvatanjima, često prožetim stavom da je prisustvo osobe sa IO u porodici volja Boga. Socijalne implikacije ovakvih shvatanja ogledaju se u segregaciji ovih osoba koja traje decenijama, kao i otporom prema bilo kojoj vrsti socijalne inkluzije i autonomnosti osoba sa IO (Salih, Al Kandari, 2007). Polazeći od pretpostavke da bi značajne političke, socijalne i kulturološke razlike koje postoje između kuvajtskog i američkog društva mogle biti prepreka u primeni MRAI, isti istraživači su realizovali nov istraživački projekat (Al Kandari, Salih, 2008). Suštinska promena je napravljena u oblasti metodologije. Naime, za potrebe ponovljenog istraživanja adaptirali su originalnu verziju skale, tako što su modifikovali 22 pitanja (zadržano je 7 autentičnih), vodeći računa da ona sadržajno odgovaraju originalnim ajtemima. U uzorak su uključili 564 studenta sa šest različitih univerziteta u Kuvajtu (koledž za teologiju, tehnologiju, ekonomiju, društvene nauke i edukaciju). Nažalost, rezultati su bili gotovo identični u odnosu na prethodno dobijene (Salih, Al Kandari, 2007). Opšti trend negativnog odnosa prema osobama sa intelektualnom ometenošću je i ovog puta ispoljen na sve četiri subskale. Samo ispitanice koje su imale priliku da češće kontaktiraju sa ovim osobama su imale statistički značajno pozitivnije stavove u odnosu na ostatak uzorka. Autori zaključuju da je ukorenjena socijalna stigma (još uvek je socijalno prihvatljiv opšti stav društva da bi porodice koje imaju decu sa IO trebalo same o njima da se brinu i da ih „drže dalje od javnosti“), nedovoljna dinamika implementacije zakonske regulative o inkluzivnom obrazovanju (donesena 1996. godine), kao i već pomenuta religiozna uverenja i stavovi ključ ovog problema (Al Kandari, Salih, 2008).

Ovde bismo naglasili da religijska opredeljenost i ubedenja mogu biti i stimulatívni prediktor pozitivnog odnosa i prihvatanja osoba sa IO. Istraživanje koje je imalo za cilj procenu stavova studenata specijalne edukacije prema inkluziji dece sa intelektualnom ometenošću u redovan sistem školovanja, pokazalo je da religiozni studenti imaju znatno pozitivniji odnos prema ovom procesu, kao i viši nivo samosvesti u pogledu efikasnosti vlastitog rada sa ovom decom od nereligioznih kolega (Lifshitz, Glaubman, 2002).

Naučna istraživanja čiji je globalni cilj procena vrste i strukture stavova populacije tipičnog razvoja koje oni zauzimaju prema osobama sa intelektualnom ometenošću, kao i unapređenje mernih instrumenata kojima bi se ona realizovala, ogleda se u praktičnim implikacijama u procesu specijalne edukacije i rehabilitacije. Sve ove procene utemeljene su na teorijskim osnovama koje pronalazimo u bazičnoj literaturi, a odnose se na činjenicu da menjajući svoje stavove, menjamo i svoje ponašanje u odnosu na određenu pojavu. Rani stavovi prema osobama sa IO su uglavnom odslikavali stereotipne obrasce u mišljenju, sklonost ka generalizaciji u ocenama njihovih sposobnosti i karakteristika ličnosti, zanemarujući njihovu individualnost. Praksa da im se proizvoljno pripisuju pozitivne ili negativne osobine potiče od nedovoljnog poznavanja ovog fenomena. Zbog toga se obrazovanje u oblasti specialne edukacije i rehabilitacije, primenom odgovarajućih programa, kao i aktivnijim odnosom akademskih institucija, smatra ključnim za izmenu aktuelnih stavova. Pozitivne promene mišljenja onih koji su profesionalno usmereni na ovu populaciju, ali i ostatka društva, bi trebalo da doprinesu energičnijim aktivnostima u pružanju potrebnih usluga i podrške ovim osobama (Antonak, Livneh, 2000).

METOD ISTRAŽIVANJA

Uzorak, mesto i vreme istraživanja

Za potrebe ovog istraživanja formiran je uzorak kojim je obuhvaćeno 678 studenata Univerziteta u Beogradu, oba pola, čiji se raspon godina kretao između 18 i 34. Polazeći od pretpostavke da bi tip profesije za koju su se opredelili, iskustvo, kao i učestalost kontakata sa osobama sa IO, mogle biti značajne varijable u formiranju stavova prema ovoj populaciji, opredelili smo se za ispitivanje studenata sledećih fakulteta: Medicinskog fakulteta, Filozofskog fakultet – Odeljenja za psihologiju, Filološkog fakultet; Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Učiteljskog fakulteta; Ekonomskog fakultet, Fakulteta političkih nauka, Fizičkog fakultet, Hemijskog i Elektrotehničkog fakulteta.

Istraživači su neposrednu procenu izvršili na matičnim fakultetima, u periodu školske 2007/2008. godine.

Tabela 1 - Distribucija ispitanika prema fakultetima

FAKULTET	Frekvencija	%
etf	55	8.1
pmf	27	4.0
fasper	106	15.6
psihologija	51	7.5
uciteljski	56	8.3
politicke	75	11.1
filoloski	102	15.0
medicinski	103	15.2
ekonomski	103	15.2
Total	678	100.0

Na osnovu uvida u Tabelu 1., možemo zaključiti da je u našem uzorku najviše participiralo studenata Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (FASPER) i oni su činili 15,6% ukupnog uzorka, dok su najmanje (4%) bili zastupljeni studenti koji se edukuju u oblasti prirodno-matematičkih nauka (Fizički fakultet i Hemijski fakultet).

Tabela 2 - Prosečne vrednosti starosti ispitanika u uzorku

	N	Minimum	Maksimum	AS	SD
godine ispitanika	672	18	34	19,53	1.838

Analizom Tabele 2. uočava se da je prosečna starost ispitanika u našem istraživanju bila 19, 53 godine (SD=1,83).

Tabela 3 - Distribucija ispitanika sa ometenošću

OMETENOST	Frekvencija	%
nema	673	99.3
telesni invalid i hronicna oboljenja	3	0.4
oštećenja vida	2	0.3

Tabela 3 prikazuje da najveći broj studenata u ovom uzorku pripada populaciji tipičnog razvoja, kao i to da su 0,7% ispitanih osobe sa nekim oblikom ometenosti.

Tabela 4 - Distribucija ispitanika prema prisustvu osobe sa ometenošću u njihovim porodicama

ROĐAK	Frekvencija	%
nema	603	94.8
telesni invalidi i hronicna oboljenja	4	0.6
oštećenje sluha	2	0.3
oštećenje vida	5	0.8
intelektualna ometenost	10	1.6
razvojni poremećaji	2	0.3
ostali	10	1.6

Najveći broj naših ispitanika (94,8%), nema u svojoj porodici osobe sa bilo kojim tipom ometenosti. U ostatku uzorka, najbrojniju grupu ispitanika predstavljaju oni čiji rođaci imaju neki tip oštećenja vida (Tabela 4).

Tabela 5- Distribucija ispitanika prema iskustvu u radu i kontaktima sa osobama sa ometenošću

ISKUSTVO	Frekvencija	%
nema	668	99.3
telesni invalidi i hronicna oboljenja	3	0.4
oštećenje vida	1	0.1
ostali	1	0.1

Na osnovu pregleda Tabele 5, možemo zaključiti da gotovo svi studenti (99,3%) čije smo stavove procenjivali nemaju neposredno iskustvo sa osobama sa IO.

Tehnika istraživanja

Stavovi prema osobama sa intelektualnom ometenošću ispitani su Inventarom za procenu stavova prema osobama sa intelektualnom ometenošću (*Mental Retardation Attitude Inventory*, Antonak & Harth, 1994).

Inventar za procenu stavova prema osobama sa intelektualnom ometenošću (u daljem tekstu će se koristiti engleski akronim za Inventar – MRAI) sastavljen je od 29 ajtema koji su svrstani u četiri podskale: Integracija-Segregacija, Socijalna distanca, Lična prava i Suptilno neprijateljstvo. Podskala Integracija-Segregacija obuhvata sedam ajtema koji ispituju odnos prema inkluziji i ekskluziji osoba sa intelektualnom ometenošću u odnosu na različite segmente života u zajednici (npr. „Trebalo bi da integrišemo ljude sa MR i bez MR u isti komšiluk“ ili „Školske vlasti ne bi trebalo da stavljaju decu sa MR i decu bez MR u iste razrede“). Podskala Socijalne distance predstavlja grupu ajtema kojom se ispituje prisustvo ili odsustvo spremnosti ispitanika da na različite načine uspostavlja socijalne odnose sa osobama sa IO (npr. „Rado bih prihvatio/la da moje dete ima bliskog prijatelja sa MR“ ili „Radije ne bih pozvao/la osobu sa MR na večeru sa mojim prijateljima bez MR“). Podskala Lična prava sastoji se od sedam ajtema kojima se procenjuje stav prema ličnim pravima onih osoba koje su sklone ideji da bi

osobe sa IO trebalo izdvojiti iz zajednice (npr. „Da sam ja stanodavac želeo bih da sam biram svoje podstnare, čak iako bi to značilo da u tom slučaju mogu da izdajem stan samo osobama bez MR“ ili „Bez obzira na svoja lična uverenja direktor privatnog obdaništa bi trebalo da prima decu sa MR“). Četvrta podskala, čiji je naziv u slobodnom prevodu Skala suptilnog neprijateljstva (originalan naziv Derogatory beliefs) sastoji se od sedam ajtema koji odslikavaju afektivni aspekt odnosa prema osobama sa intelektualnom ometenošću (npr. „U istoj socijalnoj situaciji osoba sa MR se ne snalazi tako dobro kao osoba bez MR“ ili „Osobe sa MR još uvek nemaju onaj nivo samokontrole koji je potreban da bi u socijalnom smislu bile izjednačene sa osobama prosečne inteligencije“).

Skala MRAI je Likertovog tipa. Stepenn slaganja sa tvrdnjom iznetom u svakom ajtemu označava se ocenom od 1 do 6. Ocene imaju sledeća značenja:

- 1 – Apsolutno se ne slažem
- 2 – Uglavnom se ne slažem
- 3 – Donekle se ne slažem
- 4 – Donekle se slažem
- 5 – Uglavnom se slažem
- 6 – U potpunosti se slažem

Ispitivanje je realizovano tako što je svaki ispitanik dobio upitnik za popunjavanje demografskih podataka (pol, godine starosti i fakultet, informaciju o tome da li imaju neki oblik ometenosti, da li u svojim porodicama imaju osobu sa nekim tipom ometenosti, kao i to podatak o eventualnom iskustvu u radu sa ometenim osobama), upitnik MRAI i uputstvo za njegovo popunjavanje. Pored pisane forme, date su i usmene preporuke o tehnici popunjavanja upitnika, kao i informacije da je ispitivanje anonimno i dobrovoljno.

U statističkoj obradi podataka korišćena je deskriptivna statistika, kao i koeficijenti korelacije.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA SA DISKUSIJOM

Tabela 6 – Distribucija prosečnih skorova studenata različitih fakultet na subskali Inegracija/segregacija

fakulteti	N	AS	SD
etf	55	3.5247	.94843
pmf	27	3.2540	.91072
fasper	106	3.6992	.87013
psihologija	51	3.5864	.83107
uciteljski	56	3.2985	.86630
politicke n.	75	3.8343	.90748
filoloski	102	3.4809	.99799
medicinski	103	3.4286	1.12361
ekonomski	103	3.2806	1.04526
Total	678	3.5031	.97957

U tabeli 6. su prikazani rezultati koji pokazuju sa su na subskali Integraiija/segregacija dobijeni neujednačene vrednosti prosečnih skorove između studenata koji se edukuju u različitim naučnim oblastima. Najviše prosečne skorove imaju studenti Fakulteta političkih nauka a najniže studenti Prirodno-matematičkog fakulteta. Međutim, naknadnom statističkom analizom, nije utvrđena statistički signifikantna razlika u stavovima studenata različite akademske orijentacije na ovoj subskali, što je u suprotnosti sa rezultatima drugih istraživača (Hampton i Xiao, 2008.; Horner-Johnson et all., 2002.; Rice, 2009) i pretpostavkama da bi studenti koji su opredeljeni da ubuduće rade sa osobama sa IO, kao i studenti pomažućih profesija, trebalo da imaju pozitivniji odnos prema ovoj populaciji. Ipak, možemo zaključiti da svi ispitanici našeg uzorka imaju umereno pozitivan odnos prema ideji socijalne integracije osoba sa IO, što se poklapa sa nalazima drugih istraživača koji navode da su osobe sa višim nivoom obrazovanja i mlađeg hronološkog uzrasta po pravila pozitivnije orijentisane ka savremenim socijalnim odnosima i prihvatanju različitosti u društvu, u odnosu na ostale članove zajednice (Yazbeck et all., 2004).

Tabela 7 - Distribucija prosečnih skorova studenata različitih fakultet na subskali Socijalna distanca

fakulteti	N	AS	SD
etf	55	4.7159	.85610
pmf	27	4.7824	.78339
fasper	106	5.1408	.80144
psihologija	51	5.0868	.67341
uciteljski	56	4.7946	.95478
politicke	75	5.1138	.62518
filoloski	102	4.9060	.89273
medicinski	103	4.8968	.86698
ekonomski	103	4.5376	.83318
Total	678	4.8924	.84237

Na osnovu dobijenih prosečnih vrednosti, kao i dodatne analize Scheffe testovima, došli smo do zaključka da najviše skorove na ovoj subskali imaju studenti Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (Fasper), a najniže studenti Ekonomskog fakulteta, dok su studenti ostalih fakulteta međusobno slični u svojim stavovima prema osobama sa IO. Iako dobijene razlike nisu statistički značajne, ovi nalazi potvrđuju da su i u našoj sredini varijable poput iskustva, prethodnog znanja u ovoj oblasti, kontakti sa osobama sa IO, kao i profesionalno opredeljenje veoma značajne u smanjenju socijalne distance između ovih osoba i populacije tipičnog razvoja.

Tabela 8 - Distribucija prosečnih skorova studenata različitih fakultet na subskali Lična prava

fakulteti	N	AS	SD
etf	55	4.3818	.76292
pmf	27	4.5979	.73170
fasper	106	4.6287	.77652
psihologija	51	4.8218	.59097
uciteljski	56	4.5051	.74503
politicke	75	4.7415	.71083
filoloski	102	4.7236	.76879
medicinski	103	4.5895	.81249
ekonomski	103	4.3900	.76298
Total	678	4.5963	.76266

Pregledom prosečnih skorova može se utvrditi da studenti Psihologije imaju najviše skorove, dok su studenti Elektro-tehničkog fakulteta najmanje pozitivno opredeljeni u svojim stavovima na subskali Lična prava. Veću sklonost ka zalaganju za poštovanje individualnih prava, koju su ispoljili dominantno studenti Psihologije, možemo dovesti upravo u vezu sa tipom profesije za koju se edukuju. Međutim, iako se pregledom Tabele 8. uočavaju razlike u stavovima, njihova statistička značajnosti nije potvrđena. Sličan nalaz dobili su i istraživači u Kini i taj rezultat su sagledali u kontekstu socio-kulturnih barijera i ograničenja koja nameće tradicija (Hampton i Xiao, 2008).

Tabela 9 - Distribucija prosečnih skorova studenata različitih fakultet na subskali Suptilno neprijateljstvo

fakulteti	N	AS	SD
etf	55	3.5221	.79929
pmf	27	3.6032	.74054
fasper	106	3.4735	.78144
psihologija	51	3.8739	.77283
uciteljski	56	3.3393	.83990
politicke	75	3.5921	.86116
filoloski	102	3.5605	.78971
medicinski	103	3.4549	.88375
ekonomski	103	3.4424	.78438
Total	678	3.5204	.81721

Analizom dobijenih rezultata, utvrđeno je da postoji statistički značajna razlika (na nivou od 0,05; vidi Tabelu 10.) u pogledu procenjenih stavova studenata na subskali Suptilno neprijateljstvo. Moguće je da se ova distinkcija ispoljila kao posledica činjenice da ova grupa pitanja proverava uverenja i potencijalna ponašanja koja su po svojoj prirodi uglavnom veoma decidna i teško promenljiva.

Tabela 10 – Statističke značajnost razlika na subskalama MRAI između različitih fakulteta

	F	df	Sig.
INTEGR	2.99	8. 669	0.00
SOC_DIS	5.12	8. 669	0.00
PRI_RIGH	2.93	8. 669	0.00
DER_BEL	1.94	8. 668	0.05

Rezultati našeg istraživanja nisu potvrdili povezanost uticaja pola i nivoa prisutnosti pozitivnih stavova ispitanika, što je u skladu sa većinom pomenutih istraživanja u uvodnom delu. S obzirom da je ujednačenost unutar našeg uzorka u odnosu na druge kontrolne varijable koje smo primenili, bila veoma izražena, nismo bili u mogućnosti da utvrdimo stepen i kvalitet njihovog potencijalnog uticaja na formiranje stavova studenata Univerziteta u Beogradu.

Na osnovu pregleda svih rezultata ovog istraživanja, može se zaključiti da postoji visok stepen ujednačenosti stavova naših ispitanika prema osobama sa IO, kao i to da, osim u slučaju nalaza na subskali Derogatory Beliefs (Tabela 10.), tip profesije za koju se oni edukuju, nije imao značajniji uticaj na definisanje tih stavova. Skloni smo da razloge ovog nalaza sagledamo i u kontekstu optimalne primene MRAI skale u našoj sredini. Moguće je da zbog socio-kulturoloških razlika postoje ograničenja primene ovog instrumenta čiji koncept zanemaruje specifičnosti socijalnog ambijenta, u kome se merenje vrši. Do sličnih zaključaka došli su drugi istraživači u čijim sredinama se socijalne, političke, ekonomske i dr. prilike znatno razlikuju od onih koje su aktuelne u SAD (Hampton i Xiao, 2008.; Al Kandari, Salih, 2008).

LITERATURA

1. Al-Kandari, H. Y., Salih, F. A. (2008). Adapting Antonak and Harth's Mental Retardation Inventory for Kuwait's Culture, *Digest of Middle East Studies*. vol. 17.No. 1, pp. 1-31.
2. Antonak. R.F. (1982). Development and Psychometric Analysis of the Scale of Attitudes Toward Disabled Persons. *Jurnal of Applied Rehabilitation Counseling*,13(2)22-29.
3. Antonak R.F., Livneh H. (2000). Measurement of attitudes towards persons with disabilities, *Disability and rehabilitation*, Vol. 22, no. 5, pp. 211-224.
4. Brojčin B.(2008). Stavovi dece tipičnog razvoja prema vršnjacima s intelektualnom ometenošću: u Zbornik radova: „U susret inkluziji – dileme u teoriji i praksi“, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, CIDD, Beograd, str. 251-266.
5. Hanak N., Dragojević N. (2002). Socijalni stavovi prema osobama ometenim u razvoju, *Istraživanja u defektologiji*, Defektološki fakultet, str. 13-22.
6. Hampton N.Z., Xiao F. (2008). Psychometric properties of the Mental Retardation Attitude Inventory-Revised in Chinese college students, *Journal of Intellectual Disability Research*,Vol. 52, part 4, pp 299–308.
7. Horner-Johnson W., Keys C., Henry D., Yamaki K., Oi F., Watanabe K., Shimada H., Fugjimura I.(2002). Attitudes of Japanese students toward people with intellectual disability, *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol.46, Part 5. pp. 365-378.

8. Hastings R.P., Graham S. (1995). Adolescents' perceptions of young people with severe learning difficulties: The effects of integration schemes and frequency of contact, *Educational Psychology* 15 (2), pp. 149 – 159.
9. Hastings, R. P., Sjostrom, K. E. & Stevenage, S. V. (1998). Swedish and English adolescents' attitudes toward the community presence of people with disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*. vol.42, Part 3, pp. 246-253.
10. Krajewski J., Flaherty T. (2000). Attitudes of High School Student's Toward Individuals with Mental Retardation, *Mental Retardation*, Vol.38 (2), pp. 154-62.
11. Laws, G., Kelly, E. (2005). *The Attitudes and Friendship Intentions of Children in United Kingdom Mainstream Schools towards Peers with Physical or Intellectual Disabilities*. *International Journal of Disability, Development and Education*. vol. 52, No. 2, pp. 79–99.
12. Lifshitz, H., Glaubman, R. (2002). Religious and secular students' efficacy sense of self-and attitudes towards inclusion of pupils with intellectual disability and other types of needs, *Journal of Intellectual Disability Research*. vol. 46, part 5. pp. 405-418.
13. Matejić-Đuričić, Z., Đuričić, M. (2007). Socijalni stavovi studenata prema ometenima. I naučni skup "Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji". Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. CIDD, Beograd, str. 87-106.
14. Nagata K.K. (2007). The measurement of the Hong Kong-based „ Baseline Survey of Student's Attitudes toward people with a Disability: cross-cultural validation in Lebanon, *International Journal of Rehabilitation Research*, Vol. 30 (3) pp. 239-41.
15. Najman Hižman, E., Leutar, Z., Kancijan, S. (2008). Stavovi građana prema osobama s invaliditetom u Hrvatskoj prema usporedbi s Europskom unijom. *Socijalna ekologija*. Zagreb, vol.17, No.1, str. 71-93.
16. Rice, C. J. (2009). *Attitudes of Undergraduate Students Toward People with Intellectual Disabilities: Considerations for Future Policy Makers*, *College Student Journal*. vol. 43, Issue 1, pp. 207-215.
17. Rot N. (2004). Opšta psihologija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
18. Salih, F. A., Al-Kandari, H. Y. (2007). Effect of a Disability Course on Prospective Educators Attitudes Toward Individuals with Mental Retardation, *Digest of Middle East Studies*. vol. 16, No. 1, pp.12-29.
19. Smith S.M., Fabrigar L. R., Macdougall B., Wiesenthal N. (2008) The role of amount, cognitive elaboration, and structural consistency of attitude-relevant knowledge in the formation of attitude certainty, *European Journal of Social Psychology*, 38, pp. 280–295.
20. Tachibana T., Watanabe K. (2003). Schemata and Attitudes Toward Persons with Intellectual Disabilities, *Psychological Reports*, Vol. 93 (3 pt 2), pp. 1161-72.
21. Toward M.A., Wilton K.M., Vakilirad T. (1993). Children's Attitudes toward Peers with Intellectual Disabilities, *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 37 (Pt.4), pp. 405-11.
22. Yazbeck, M., McVilly, K., Parmenter, T. (2004). Attitudes toward people with intellectual disabilities. *Journal of Disability Policy Studies*. vol. 15, No 2, pp. 97-111.
23. Yaker. H.E. (1994). Variables that Influence Attitudes Toward People with Disabilities: Conclusions form the Dana. *Journal of Social Behavior and Personality*. 9(5) pp. 3-22.

ATTITUDES TOWARD SOCIAL PARTICIPATION OF PERSONS WITH INTELLECTUAL DISABILITY

Svetlana Kaljača, Nenad Glumbić, Ivona Milačić-Vidojević
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Attitudes can be determined as a system of estimation, feelings and tendencies toward certain persons or phenomena. They can be either positive or negative, depending on various factors such as educational level, social and cultural context, life experience, and profession.

The objective of this research was to estimate the attitudes of students toward persons with intellectual disability in four domains: integration-segregation, social distance, private rights and derogatory beliefs.

The sample consisted of 678 students, of both sexes, who attended different faculties at the University of Belgrade. Their attitudes were assessed by Mental Retardation Attitude Inventory.

The results obtained revealed a significant difference between students who attended different faculties regarding their attitudes toward these persons in all estimated fields of social participation.

Key words: intellectual disability, students, attitudes